

ייצוגי ה"אחר" בספר "רק שלא יגיד את המילה הזאת" מאת יעל

נאמן-ברק (הקיבוץ המאוחד, תשע"ב)

אורנה אשכנזי ודוד ארנובסקי

ספרה של יעל ברק **רק שלא יגיד את המילה הזאת** עוסק בחוויה של אחות לילד בעל צרכים מיוחדים ובמשמעות חוויה זו בחייה. הספר פונה לגילאי עשר עד חמש עשרה. גיבורת הספר היא תמר, תלמידה בכיתה ה', כבת עשר-אחת עשרה (עמ' 17). הסיפור מוצג מנקודת מבטה והיא מעוררת את הזדהות הקורא. העלילה והאירועים המתוארים מתרחשים על רקע גיל ראשית ההתבגרות, וכך גם הקשרים החברתיים המתוארים ותחילת הגישושים של יחסים בינו לבניה. על פי אורך הספר ושפתו הפשוטה והישירה, שפה יומיומית הקרובה ללשון המדוברת ומנוסחת במבנה תחבירי של משפטים קצרים, שפה שאינה מותירה מרחב גדול לדמיון, הספר מתאים לילדים מגיל עשר, אולם הנושא והיבטים מסוימים בעלילה מתאימים לגיל מעט יותר מבוגר, שתים עשרה ומעלה.

מבנה הספר

הכותרת

הכותרת מעוררת את סקרנות הקורא ואת רצונו לדעת מהי אותה מילה, שחל איסור להזכירה, ומדוע. הקורא מצפה להתרחשויות שיסבירו את הקשרה של הכותרת לעלילה. המשפט המופיע בכותרת הוא גם זה שפותח את הספר, והמילה האסורה מוזכרת כאן במפורש: "מפגר. לך מכאן. מפגר". המילה "מפגר" מופיעה בעמוד הראשון של הספר ארבע פעמים ומהווה את סיבת הקונפליקט המתרחש בין תמר לבין אלעד וייסברג בן כיתתה ואת הנושא בו יעסוק הספר.

זמן ומקום

מבחינה כרונולוגית, הסיפור מתרחש במהלך שנה מחייה של תמר ונפרש על פני ארבע עונות השנה: סתיו (60 עמודים), חורף (58 עמודים), אביב (34 עמודים) שבו מתרחש עיקר השינוי, והקיץ הקצר בהיקף העלילה המתוארת בו (9 עמודים). המגמה לשינויים המתרחשים מתפתחת לאט יחסית וצוברת תאוצה לקראת סוף הספר, והדבר ניכר על פי מספר העמודים שבכל פרק. הסתיו והחורף מסמלים את התקופה הקשה והפסימית, האביב מסמל את התקווה ותחילת השינוי והקיץ את הסוף הטוב.

מרבית האירועים מתרחשים בחיפה, לרוב בין כותלי בית הספר, בית המגורים והמוסד האקדמי "הטכניון", מיעוטם – בתחבורה הציבורית, בדרכים ובמסגרת הסיור שעורכים תמר ומיכאל במכון וייצמן ברחובות. אלה משמשים רקע מציאותי ועכשווי לעלילה.

ז'אנר ספרותי

הספר כתוב כסיפור ריאליסטי, כפי שמאפיינת אותו חובב (תשנ"ה, עמ' 81): "יצירות ריאליסטיות באות לתאר את המציאות כמו שהיא או כמו שהיא עשויה להיות. שאיפת יוצריהן היא לחקות על הצד הטוב ביותר את הוויית החיים היומיומיים בצורה מדויקת ומפורטת, מתוך נאמנות יתירה לעובדות. הסיפור הריאליסטי כולל תיאורים מפורטים של המקום והזמן בהם מתחוללת העלילה, והלשון בה כתובה היצירה קרובה ללשון המדוברת". הספר כתוב בשפה פשוטה, המדוברת בפי ילדים בני גיל זה. עם זאת נעדרים ביטויים עדכניים השגורים בפי הדור ("כזה", "כאילו") ויש תחושה שהמדובר בבני נוער משנות ה-70. שמות הילדים ושאר הדמויות מזכירים תקופה זו. אמצעים טכניים, כמו מחשב אישי, אייפון ודומיהם נעדרים, וחיכוכים ביחס לצפייה מוגזמת בטלוויזיה, שימוש מופרז במחשב ואכילה מופרזת, המאפיינים את הדור לא מוזכרים. עם זאת מתוארת פעילות במרחב, משחקי כדורגל, ופעמון מאולתר המחבר בין הקומות מבעד לחלונות החיצוניים, דברים שאפיינו ילדים בעבר. ביטויים מעולם הילדים ללא עידון, כגון "אני ארסק לך את הצורה" (עמ' 10) "אז בואו טורניר" (עמ' 101) ועוד רבים שזורים לאורכו של הספר. עם זאת, אין כלל גלישה לשפה רדודה או לא נקייה.

הספר נכתב ממקום פנימי עמוק: המחברת עצמה אחות לילד חריג, וככל הנראה רבות מהחוויות המתוארות בספר הן אוטוביוגרפיות ממש. זהו ספור ריאליסטי דידקטי שמטרתו להשפיע על עמדותיו והתנהגותו של הקורא כלפי ה'אחר' ולהקנות השקפות עולם.

ספרות ילדים איננה נכתבת ע"י ילדים, אלא בנויה לפי טעמים של המבוגרים. בטקסט גלומים אידיאלוגיות וערכים שהמחברת מבליעה בו, כמו "ניסיון חיים, תפיסות עולם, חשיבה מורכבת, לשון וסגנון, מטען תרבותי, ידע וביוגרפיה" כדי ליצור עולם "תואם ילדות" (משיח, עמ' 43). הסופרת מותירה תחושה שעובדה את החוויות מתוך עולמה האישי וכך היא יוצרת אמינות בתיאור הדמויות והעלילה.

הדמויות ואופן עיצובן

במרכז הספר מצויים תמר ואחיה נדב, המאופייין כנער בעל מוגבלות התפתחותית, מיכאל שעלה מרוסיה, ידידה של תמר, ורוני חברתה. ברקע מופיעים הוריה של תמר, ילדי הכיתה ויואל, המורה שמלמד את נדב ומכין אותו לעלייה לתורה בבר המצווה שלו.

כל הדמויות מתוארות מנקודת מבטה של תמר. תמר ונדב זוכים לאפיון רחב יותר מאחרים כדמויות מרכזיות עגולות ומורכבות העוברות תהליך התפתחות. הדמויות הן דמויות ריאליסטיות מתוך "מציאות החיים" והקורא חש אמפתיה כלפיהן. הסיפור כתוב בגוף ראשון ובכך מגביר את תחושת האמינות. תמר מאופיינת באפיון ישיר, היא מתארת את תחושותיה ורגישויותיה כלפי עצמה

וכלפי הסביבה. נעדר מאפיון זה המראה החיצוני שלה וניתן מרחב לדמיון של הקורא. באפיון עקיף מתוארת תמר על ידי המבוגרים, כילדה בוגרת ואחראית בכיתה. דמותה שנויה במחלוקת בקרב בני גילה. השבחים שחולקת לה המורה ומודעותם של הילדים ליכולותיה מעוררים בהם קינאה כלפיה ושאיפה לגמד את דמותה.

נדב, אחיה של תמר, מתואר על ידי תמר ועל ידי האם, האב, יואל המורה והמספרת, כמוגבל ופגיע מחד, וכבעל יכולות מאידך, בליווי תיאור חיצוני של דמותו הרופסת תחילה, והזהרת בסוף. תהליך ההתפתחות שעובר נדב נועד לנפץ את הדעה הקדומה של הקורא כלפיו ולערער את הסטראוטיפ החברתי שלו.

בעוד שהמסופר מתואר מנקודת מבטה של תמר, וקל מאוד להזדהות עמה, לגבי נדב רגשותיו רק נרמזים וקל לפתח כלפיו חמלה ואמפתיה, אך קשה לפתח כלפיו רגשות הזדהות. הוא נשאר כלפי הקורא "אחר", גם אם הוא מוכן לקבלו ולראות את החיובי והמיוחד שבו. ישנם היום מספר ספרים מצומצם המספרים את סיפורו של החריג (מבחינה שכלית) מנקודת מבטו הוא, צורה ספרותית המסוגלת יותר לעורר הזדהות עם החריג עצמו.¹

ההורים של תמר ונדב מתוארים על ידי תמר ועל ידי המספרת. האם בולטת בדאגנותה בכל פעם שהיא מופיעה בעלילה. האב מוצג בתחילה כדמות עצבנית ונמנעת במשפחה, ובהמשך ככל שהעלילה מתפתחת, הוא הופך אכפתי ומעורב יותר.

הדמויות מאופיינות גם באמצעות שמות תווית המבליטים את תכונותיהן ומאפייניהן:

תמר – ייחודו של עץ התמר בערכו התזונתי הרב והמרוכז של פריו המתוק, סמל ליכולותיה הרבות של גיבורת הספר.

רוני – שם מתאים לדמות המקרינה שמחת חיים ורגישות לזולת.

אלון – עץ שמיחסות לו תכונות יופי וחוזק, מתאים להיות "מלך הכיתה".

זוהר – במשמעות של נגה, אור, זיו, מתאימה בתכונותיה להפצת אור בכיתה, כמוקד להפצת חדשנות.

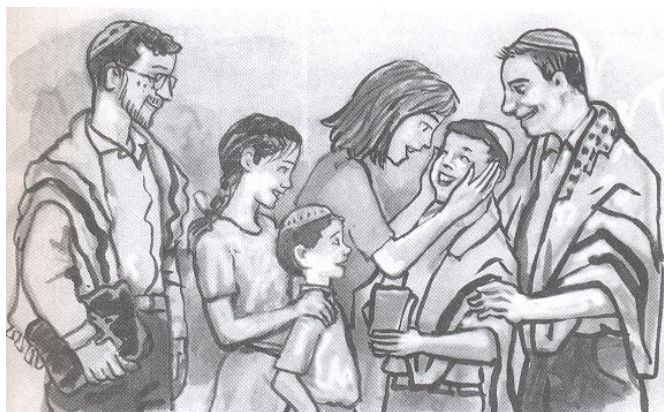
מיכאל, אלכס, אדוארדו – שמות שמרמזים על מוצאם.

אלעד וייסברג – מוזכר לרוב בצירוף שם משפחתו ובכך נוצר ניכור וריחוק. מוצג כדמות "הילד הרע".

יואל – שם נביא תנ"כי, מרמז לשורשיו ולסמכותו, ויכולתו לראות את האפשרות שנדב יוכל להצליח במשימה.

1 כוונתנו למשל לספרים: **המקרה המוזר של הכלב בשעת לילה מאוחרת** מאת מארק הדון. מאנגלית: אהוד תגרי, אור יהודה 2004; **ההגרה** מאת פטרישיה ווד. מאנגלית: א. ברעם, ירושלים 2009.

האיורים בספר נועדו לחזק את תחושת האמינות מול הקורא הצעיר ולאפשר פסק זמן ואוורור מקריאה, דבר הנחוץ לילדים תכופות. במידת מה האיור משלים את מה שמחסיר הדמיון של הקורא (משיח, 2010). האיורים שבספר מתארים נאמנה דמויות ומצבים, ולכן עיקר משמעותם כמלווים וממחישים של הטקסט. בשני מקרים ניתן למצוא באיור פרשנות מסוימת לטקסט: העובדה שהמאייר בחר לצייר את נדב תמיד עם כובע מצחייה על ראשו, גם בתוך הבית, בניגוד לילדים האחרים, מדגישה את השונות והמוזרות שלו ונותנת לו מראה סטריאוטיפי של ילד חריג. בסוף הספר מופיעה תמונה שמציגה סיטואציה שלא מופיעה בספר עצמו, ויש בה מעין פרשנות ותחזית לעתיד של המשך החיים במשפחה לאחר בר-המצווה, משפחה יותר מגובשת ושמחה, כאשר נדב מקבל את מקומו, וזוכה לקבלה מלאה על ידי הוריו ואחיו – בזכות הדרכתו והכוונתו של יואל בעל הניסיון והבנה והסמכותיות.

נושא הספר

כאמור, הנושא המרכזי של הספר הוא החוויה של תמר כאחות לילד חריג והמשמעות של חוויה זו בחייה. המחקר העוסק באחים לילדים בעלי צרכים מיוחדים התפתח והתרחב מאמצע שנות השמונים וכוּנושא הוא חדש יחסית גם בספרות הילדים והמתבגרים. מחקרה של אורה קניג-גורפינקל (2004) **מגדר האח הבריא, סגנון התמודדות שיתופית של ההורים, הערכה עצמית וקבלה של אחאים בריאים את אחיהם בעלי פיגור שכלי** מציג את הקשיים שעומדים מתמודדים האחיים הבריאים ברמה הרגשית, המשפחתית והחברתית, קשיים שעלולים לפגוע בתפקודם ובהערכה העצמית שלהם. המחקר מצביע על דפוס ההתמודדות ההורי כמשפיע על הקשר והקבלה בין האחיים וכן על כך שבנות נוטות לקבל על עצמן תפקידים טיפוליים במשפחה וכתוצאה מכך לתפקד טוב יותר מבנים במצב הדחק לאורך זמן. הספר **רק שלא יגיד את המילה הזאת** עוסק בקשיים אלה וגם במספר סוגיות משנה כגון: קבלת השונה כפי שהוא, ראיית הטוב והמיוחד שבכל אדם, הבעייתיות שבפגיעה בשונה ובאחר, חברות ונאמנות, התבגרות ועוד.

ה"אחרים" בספר

במאמרה "לשמוע את קולו של האחר" מגדירה גרין-שוקרון (2006) את האחר:

"במדעי החברה והרוח מקובל היום להגדיר את האחר כמי שאינו שייך לקבוצה המרכזית-ההגמונית בחברה, הקבוצה בעלת הכוח. קבוצה זו היא שמגדירה את האחר, מייחסת לו את מאפייניו ומבנה אותו כמושג באמצעות השיח החברתי." (שם, 18). הכותבת מדגימה מי הם ה"אחרים" בעולם הילדים: "בחברת הילדים והנוער, האחר הוא גם מי שלא מתלבש לפי צו האופנה, הילד שלא משחק כדורגל עם שאר הילדים בהפסקה, הנערה שלא רוקדת במסיבות, התלמיד המצטיין והילד המחונן, וגם זה שלא משתתף בשיעורים ובקושי מוציא מילה מפיו. זה שהילדים קוראים לו "חנוך", וגם השמן והרזה, הגבוה והנמוך, ומרכיב המשקפיים, וכהה העור או הלבקן, וגם הילד שעבר דירה והוא חדש בחברה. למעשה, חנה לבנה בספרה "ארגון הלא-מקובלים" לימדה אותנו שכולנו מתאימים להשתייך לארגון הזה, כיון שכל אחד חווה בשלב מסוים בחייו תחושה של חוסר שייכות לקבוצה חברתית." (גרין-שוקרון, 2006, שם).

נושא האחר והחריג מטופל בספרות הילדים בשני אופנים: כסיפור ריאליסטי או באמצעות עיצוב אלגורי- כאשר הסופר כותב על בעלי-חיים או צמחים, ובדרך עקיפה מטפל בנושא השונה. לאה חובב מציינת כי בדרך זו ניתן לשוחח עם הילדים על היצירה בדרך אובייקטיבית ומוחצנת יותר וילדים קל יותר להזדהות, להפנים, ולהביע דעות ורגשות. (חובב, תשנ"ה, 80).

למרות שנדמה שהספר מתרכז בדמותו של "אחר" מובהק, האח נדב, הרי שלמעשה הספר מציג בפני הקורא מספר דמויות של 'אחרים'.

האחר האולטימטיבי בספר הוא כמובן נדב, ה"ילד המיוחד", שסביב היחס של החברה והמשפחה אליו, בנוי הספר. נדב מאופיין באיטיות. איטיות קוגניטיבית – הוא תופס דברים לאט מאחרים, וצריך ללמוד כל דבר הרבה זמן יותר מאחרים. יש לו איטיות מוטורית ובעיות קואורדינציה. איטיות התפתחותית – הוא משחק במשחקים של קטנים, לא מוותר על המכוניות שלו וכו'... גם המראה החיצוני שלו מעט שונה ודוחה, הוא מזיל ריר מפיו. אך יש בו גם איזה חוש-שישי מיוחד "היה לו כישרון לשש-בש, וככל שניצח האמין יותר שהקוביות מציינות לבקשותיו".²

עמדת חבורת הילדים כלפיו היא של דחייה ורתיעה, עמדה הידועה כשכיחה כלפי היחיד המיוחד (גרון, 2008). כך גם נוהגת הדודה מרים ("מרים נרתעה ממנו, ועזבה את הדלת, עמ' 83). החברה מגיבה כלפיו גם באלימות מילולית: "מפגר, לך מכאן מפגר" המילה נאמרה (עמ' 9), וכן באלימות פיזית: ריקון דלי המים על נדב (עמ' 14-15). האב מתייחס אליו תחילה באופן שניתן להגדירו "חד צדדי וסטיגמטי" (גרון, עמ' 22). הוא כועס עליו על כך שאינו נורמאלי, מכנה אותו "תינוק מגודל" ואינו מאמין שהוא מסוגל לעמוד במשימה הנורמטיבית של קריאת ההפטרה בטקס בר-המצווה. בסוף הסיפור, כאשר נדב עומד במשימה, האב גאה בו ומביט בו בחיבה. אולם נראה שעדיין באה כאן לידי ביטוי העמדה של "קבלת היחיד בתנאי שהוא עומד בנורמות המקובלות" (גרון, 2008, עמ' 20) ולא "קבלת היחיד באשר הוא אף על פי שאינו עומד בנורמות" (שם, עמ' 19). עמדתה של תמר כלפי נדב תחילה ביחס "חד צדדי וסטיגמטי" מלווה ברחמים ונאמנות, ולבסוף "קבלת היחיד באשר הוא" והיא אומרת: "אח שלי הוא ילד מיוחד" (נאמן-ברק, 2012, עמ' 153).

עמדת נדב כלפי עצמו מורכבת: מחד, כדי להיות כמו כולם הוא יורד לשחק עם הילדים (עמ' 9) ואינו מעלה על דעתו שלא תהיה לו מסיבת בר-מצווה כשאר הילדים (עמ' 30). כדרכם של אחים גדולים הוא אומר לתמר: "אני אחיך הבכור ואת לא תתחצפי אלי" (עמ' 19). אולם ברור שכל זה משולב ברגשות קיפוח (כשנדב רוצה להזמין חברים מכיתתו למסיבת בר המצווה שלו, אבא שואל אם הם ידעו להתנהג כפי שצריך, ונדב עונה לו: "למה אתה חושב שהם לא יתנהגו יפה? רק בגלל שהם לומדים בכיתה מיוחדת? עמ' 146), הסתייגות (הוא לא מעוניין להיכנס לבית של הדודה שנרתעת ממנו), תחושת נחיתות ודימוי עצמי נמוך – "איך אני אגיע לבית ספר? איך אני אגיע" (עמ' 11) (ראה גרון, 2008). בכל פעם שנדב נפגע, שפתיו רוטטות, ובכל פעם שהוא מאושר הוא פורץ בצחוק רם. נראה שהניסיון המצטבר לימד אותו על אי קבלתו על ידי האחרים כשווה.

2 בספר "המשחק הבינלאומי" (בתוך הספר **ההורים האמתיים** מאת רפי רוזן, הוצאת כנרת, 1981) מופיעה דמותו של יוחנן, לצד אחיו המוגבל נח שמתפתל באי נוחות בזמן שהילדים מגיעים לביתו ("אל תשימו לב אליו, הוא מפגר" אמר יוחנן במהירות", עמ' 18). הסיפור חושף את בקיאותו יוצאת הדופן של נח, חרף מוגבלותו "נח לא יכול היה לזכור רשימה של ארבעה מצרכים לקנייה בחנות, אבל ידע את מיקומם ושמותיהם של מאות שחקני כדורגל" (עמ' 23) במגמה להראות כי בתחומים מסוימים הילד החריג עולה על הילד הנורמאלי.

מיכאל

בספר מוצגות דמויות נוספות של חריגים בחברה. מיכאל הוא "אחר" מכמה בחינות: עולה חדש מרוסיה, ילד חכם יוצא דופן, מתעניין בדברים שזרים לרוב הילדים, אינו שותף למשחקים ולפעילויות חברתית ובעצם אין לו חברים כלל, מרכיב משקפיים ולבוש בבגדים משונים, לא קורא ספרים "אמתיים", אלא רק ספרי לימוד (עמ' 44). מיכאל עונה לסטריאוטיפ של הדמות שמכונה על ידי הילדים "חננו". מתברר שיחס החברה אליו הנע בין התעלמות ללעג, נובע מקנאה ולא מזלזול (עמ' 110). מיכאל מודע לשונותו ולמיוחדותו בתחום הקוגניטיבי. הוא חסר אונים ובעל דימוי עצמי נמוך בתחום החברתי, הוא משוכנע שלתמר יש הרבה חברים כי היא הרי ילדה רגילה. כשלועגים לו הוא אינו משיב, הוא נפגע עמוקות מכך שתמר לא מגיעה לפגישה ועוזב את החוג. דמותו של מיכאל היא האנטיזה לדמותו של אלון ומוצגת כך בספר כשתמר צריכה לבחור בין שניהם.

רוני

גם רוני היא סוג של "אחרת". היא חברותית, היפר אקטיבית, משחקת ומתאמנת עם הבנים בכדורגל. היא מצחיקה את הילדים, מכונה "פראית" בפי המבוגרים, נתפסת כ"פרועה שאינה יודעת להתנהג" וכמי שיש לה השפעה שלילית על ילדות מחונכות ומהוגנות כתמר. רוני מציגה עצמה כלפי חוץ כמי שלא אכפת לה מה חושבים עליה, ואיך היא נתפסת, ("זו בעיה שלי", עמ' 145) כדי להסתיר את החולשות, הנובעות מעצם היותה היפר אקטיבית המוסחת בקלות, ואת הידרדרותה בלימודים בעקבות גירושי הוריה. ניתן לתלות את חוסר האמון שלה ביכולתה לצאת מהמצב שנוצר והתחברותה עם הבנים בבריחה מהתמודדות במגרש האמתי של החיים: התחרות בין הבנות על מעמדן בחברה, ומציאת חן בעיני הבנים. רוני היא דמות מנוגדת לזוהר ש"תמיד ידעה לפני כולם מה עושים כשהופכים להיות גדולים" ו"חוץ מזה היא הייתה מאד יפה, ככה אמרו כולם.. "ואכן "רוני אמרה שהיא לא רוצה לבוא למסיבה אצל זוהר ושהיא שונאת אותה" (עמ' 37-38).

לאור דמויות ה"אחרים" הללו ניתן לשאול האם ניתן להגדיר גם את תמר גיבורת הספר כ"אחרת"? מחד גיסא, היא ילדה מקובלת במובנים רבים, חברה בוועד הכיתה, מוערכת כתלמידה ומקורבת אל "מלך הכיתה" אלון, המציע לה חברות בסוף הספר. מנגד, תחושתה האישית של תמר היא של "שונה", כשהסיבה המרכזית לתחושה זו היא הסוד שלה: היותה אחות לחריג, תחושתה שאין איש יכול להבין את משמעות הדבר, והיותה "תולעת ספרים" ומחוננת.

תהליכי שינוי והתפתחות שעוברות הדמויות בספר

הדמויות המרכזיות המוצגות בספר עוברות תהליך של שינוי והתפתחות. תמר עוברת שינוי בהתייחסותה לאחיה נדב. בתחילה היא מבטאת כלפיו כעס ואי השלמה עם המצב, כמתואר: "אבא תמיד כועס על נדב, ובעצם גם אני כועסת עליו. כועסת עליו נורא, למה הוא לא יכול להיות ילד רגיל?" (עמ' 87), וכן: "הסתכלתי על נדב ופתאום הרגשתי כעס נורא. למה הוא כזה טיפש? איך הוא

לא מבין סיפור שאפילו יוני היה מבין תוך דקה?" (עמ' 51). כעס של אח בריא כלפי אחיו החולה הוא אחת התופעות המוכרות במחקר, והיא כוללת כעס על האח שגוזל את תשומת הלב של ההורים, וכעס על עצם נוכחותו (קניג-גורפינקל, 2004, עמ' 14).

תהליך ההתבגרות שעוברת תמר במשך השנה מקנה לה יכולת להתמודד עם המציאות. היא מפנימה את המסר שמעביר לה יואל, ובסוף הספר אומרת: "אח שלי הוא ילד מיוחד. מי שצוחק עליו ומציק לו הוא רע ומגעיל" (עמ' 153). היא מפנימה את העובדה שלא ניתן ל"תקן לו את המוח", ועם זאת יש בו מיוחד ויפה כמו שהוא, ובשורה האחרונה של הספר, שמציינת את שיא היצירה היא עונה בגאווה לשאלת האישה הזקנה מבית הכנסת – "זה אח שלי" (עמ' 164).

תמר עוברת שינויים נוספים. בראשית הסיפור היא מגינה על נדב בצורה מהוססת. לאלעד שאומר לנדב "מפגר", היא עונה: "חתיכת אידיוט" (עמ' 2) כזריקת כדור בחזרה לעברו, כדרכם של ילדים שאין בפייהם מענה – "אתה בעצמך". היא אומרת לאלעד "בקול רועד": "אני לא פוחדת ממך" (עמ' 2). בסופו של הספר תמר לוחמת צדק אמיצה ומודעת. היא מגינה על מיכאל מול התקפות של הקבוצה כולה (עמ' 110-111).

שינוי נוסף מתרחש ביחס להעדפותיה "הרומנטיות" ושיקוליה בבחירת חבר. בראשית הדרך תמר מתאהבת באלון, שהוא "תלמיד די טוב, חבר בוועד הכיתה ובעיקר הספורטאי שלנו" (עמ' 35), הדמות הקלאסית של "מלך הכיתה". למרות שהוא לועג לה, היא מצהירה: "אם אלון יבקש ממני סליחה על זה שקרא לי שוויצרית, אני אסלח לו מיד ולא אכעס עליו בכלל" (עמ' 36). בסוף הספר היא דוחה את הצעת החברות של אלון ומנמקת: "אח שלי הוא ילד מיוחד. מי שצוחק עליו הוא רע ומגעיל" (ע' 153). היא בוחרת במיכאל המופנם, העולה החדש, המורז בלבושו ובהתנהגותו, שאין לו חברים, ועם זאת הוא חכם ובעל לב רגיש. שינוי נוסף משמעותי הוא המהפך מדמותה כ"נסיכה הנרדמת" המחכה לנסיך שיציע לה חברות, לילדה שביזומתה ניגשת אל מיכאל וכמעט מכריחה אותו להציע לה חברות.

דמות האב בספר עוברת אף היא שינוי. מדשדוש ואפאתיות מול המציאות, אל גאווה בבנו נדב. בתחילה האב, לא השלים עם הולדתו ומציאותו של נדב, וחש החמצה עקב תקלה בלידה, שכתוצאה ממנה "היה חסר לו חמצן. את מבינה, תמר, רגע אחד של חוסר חמצן והמוח נפגע. הכול יכול היה להימנע אם המיילדת לא הייתה מושכת אותו, אם הייתה נוהרת, או אם הרופא היה מגיע בזמן ומחליט לנתח את אמא" (עמ' 22). האב לא מכיר במציאות מולה ניצב במשך שנים: "אבא יצא מדעתו מזה שנדב מסוגל לריב עם יוני כאילו הם באותו גיל. הוא צעק על נדב איך הוא לא מתבייש לשחק בצעצועים של קטנים, וקרא לו תינוק מגודל... אז אבא אמר לו בטון השקט והמסוכן שישתלק מיד לחדר שלו ושהוא לא רוצה לראות אותו. בשלב זה נדב נכנע והלך לחדר" (עמ' 35). לאורך כל הדרך האב אינו מאמין ביכולותיו הפוטנציאליות של נדב. בפועל, הוא נעדר מחייו ומתעלם ממנו, בניגוד להתנהגות האם שמשקיעה בו את כל כוחותיה. האב מנתב את כל ציפיותיו מול הבת המוכשרת

תמר. רק בשלבים מאוחרים בעלילה, הוא מתרצה לעסוק בהפקת מסיבת בר-המצווה. התחושה היא שזה נעשה מתוך אילוץ ולחץ מצד האם. בשלב הבא, האב נפתח אל נדב כפי שמספרת תמר: "נדב התחיל לצחוק בקול רם ואבא פנה אליו בחיוך ואמר: מתרגש, אה, נדב? "מאוד", ענה נדב, והרגשתי כאילו משהו חם וטוב זורם בסלון הבית" (עמ' 115). בהמשך ניכר שהאב מתייחס אל נדב בחום: "אמר אבא והביט בנדב בחיבה" (עמ' 160), ומעודד אותו להתחיל בקריאת ההפטרה, לנוכח היסוסו הצפוי, ולבסוף מספרת תמר: "הבטתי באבא. סנטרו היה מורם כלפי מעלה. הוא הביט בנדב ופניו זהרו" (עמ' 163). הסופרת רומזת שככל הנראה מכאן והלאה הדברים כבר לא יהיו כמו שהיו על אף הקשיים.

גם מיכאל עובר שינוי והופך מילד מופנם לפתוח יותר, המבקש מתמר לספר לו סיפורים למרות ש"ספרי קריאה לא כל כך מעניינים אותי. בשביל מה לקרוא על חיים של אחרים?" (עמ' 33). בסיום הספר הוא מעז להציע לתמר חברות. גם רוני שנהגה לדחות עזרה ועצה מאחרים מוכנה להודות שהיא זקוקה לעזרה בלימודים, מקבלת אותה ומשתפרת באופן משמעותי (עמ' 159). הספר כולו עוסק בשינוי ובהיתכנותו, השינוי במודעות ובהסתכלות על האחר (תמר, ואבא), ביכולת להיפתח לאחר ולראות את הטוב שבו (אבא, מיכאל) וביכולת להכיר בעובדה שאנו זקוקים לשני ולהיעזר בו (מיכאל, תמר, רוני).

המסרים של היצירה

המסר המרכזי של היצירה מכוון לקבל את ה"אחר" כמו שהוא, לראות את הטוב והיפה שיש בכל אחד. אחת הדרכים שבה משכנע אותנו הספר לקבל את האחר היא ההכרה שבמידה כזו או אחרת כולנו "אחרים". נדב הוא ילד חריג מפני שתפיסתו איטית, ומיכאל הנמצא בצד השני של הסקאלה הקוגניטיבית חריג אף הוא וגם ממנו הילדים מתרחקים. רוני חברותית, מצחיקה ומשחררת, לצד היפר אקטיביות בולטת והישגים לימודיים ירודים. תמר גיבורת הספר מושלמת מידי, ועל כן מכונה "שוויצרית" וחווה בידוד חברתי מסוים.

בספר מובעת ביקורת ביחס להתנהגות השלילית, המנוכרת והפוגענית כלפי החריגים בסיפור וכלפי החלש הזקוק לעזרה והשקעה, במטרה לשמש דוגמא כיצד לא לנהוג.

מסר אחר הוא היכולת של האדם הצעיר והמבוגר לשנות את עמדותיו והתנהגותו, ואת יחסו לסביבה ולחברה. מסר זה בא לידי ביטוי בשינויים שעוברות הדמויות בספר.

מסר נוסף הוא ההודאה בקושי לקבל את ה"אחר" על מוגבלותו. מסר זה מועבר באמצעות דמות האם, המפרגנת, המאמינה ומניעה מהלכים בסיפור. האם האומרת לתמר: "היום אנחנו יודעים, שהוא עושה הכול יותר לאט. יש לו קצת בעיות מוטוריות, כלומר בעיות בתנועת הידיים והרגליים, זה הכול. הוא לא, חס וחלילה, מפגר. הוא גם לא נכה. הוא פשוט איטי. זה בגלל מה שקרה לו בלידה" (עמ' 22). בעקבות מודעות זאת היא משקיעה את כל כוחותיה ללמוד עם נדב על החגים,

מתעקשת שילמד לבר המצווה כמה חודשים לפני המקובל, ויצליח, מה שהתברר כנכון. כאן ניתן לשאול ומה אם נדב לא היה מצליח ומוגבלותו הייתה קשה יותר, האם גם אז היה ניתן לקבלו, לאהוב אותו ולהתגאות בו? או שמא היכולת לקבלו ולהתגאות בו מותנית ביכולתו, בסופו של דבר, לעמוד בהצלחה בנורמות המקובלות, גם אם לאחר השקעת יותר מאמץ וזמן? (ראה: גרון, 2008).

המעשיות הקלאסיות והאמנותיות (גרים ואנדרסן) עסקו כבר ב"אחר" וביחס החברה כלפיו. במקרים רבים הסיפור לא הכיל ביקורת על עצם הסדר החברתי המדרג אנשים ומדיר אותם על פי גזע, דת, מין, אלא הציג מקרים טרגיים או קומיים של זיהוי מוטעה של גיבור הספור. הסוף הטוב היה כשהתברר שלכלוכית איננה סתם משרתת אלא נסיכה יפהיפה, הצפרדע גם הוא נסיך והברווזון המכוער איננו יצור אפור ומכוער, אלא "ברבור, לבן ויפה". ישראלי (2003) שואלת: "מה היה קורה אם הברווזון המכוער היה גדל להיות ברבור שחור"? התשובה היא פשוטה. אם הברווזון אכן היה נשאר שחור, הוא היה ממשיך להיות מנודה ובצדק, כלומר, המסר שהועבר לא היה מסר אמיתי של קבלת ה"אחר", אלא מסר של זהירות בזיהוי מוטעה ושיפוט לא זהיר. הספר שלפנינו וודאי אינו שייך לקטגוריה זו, יש בו מסר מודרני של קבלת ה"אחר" וחמלה כלפיו. אך עם זאת נשאלת השאלה, האם הוא נותן תשובה ודרך גם לקבלת אחר הפגוע בדרגה חמורה יותר (מפגר/נכה)? נראה שיואל המורה, הדמות הסמכותית בספר, מעביר מסר גם בכיוון כזה: "אבל לאח שלי יש פיגור. ומה שרציתי לומר זה שאני יודע איך את מרגישה בתור אחות של ילד שהוא לא כמו כולם..." "לא היה לי קל בתור ילד", אמר יואל כקורא את מחשבותיי, "אבל היום אני שמח על ההזדמנות שהייתה לי לגדול עם אח כזה. הוא אדם מיוחד. אחר. ואני נהנה מזה שהוא לא כמו כולם" (עמ' 129-128). תמר מסכימה כנראה עם המסר הזה, אבל לגבי אמה ובוודאי לגבי אביה התמונה אינה כל כך ברורה.

סיכום

ייצוגי ה"אחר" בספר **רק שלא יגיד את המילה הזאת** מעוררים מודעות להבנת הקשיים שאתם מתמודדים ילדים ובני נוער שיש להם אח חריג. הספר מעורר ומחדד רגישות, הזדהות ואמפטיה ונותן לגיטימציה לרגשות המעורבים כלפי האח החריג. הספר מעצים את דמותו של ה"אחר" ומזהה אותו בייחודו, כ"אח שלי הוא אח מיוחד". הספר מיועד לא רק לילדים ובני נוער שהם אחים/יות לחריג. השינויים שעוברות הדמויות, המסרים, האמצעים הלשוניים והסגנוניים מיועדים לחנך ולהשפיע על הקוראים לשנות את עמדותיהם והתנהגותם כלפי סטריאוטיפים ודעות קדומות רווחות של ייצוגי ה"אחר".

אנו ממליצים להציג את הספר בפני בני נוער ולעודד אותם לקריאתו ולדיון בו.

ביבליוגרפיה:

גרון, רבקה (תשס"ח). כל אחד יחיד ומיוחד – קבלת האדם באשר הוא: השתקפות הנושא בספרות ילדים ונוער. **עיונים בספרות ילדים**, 18, 18-28.

גריין-שוקרון, רננה (2006). "להשמיע את קולו של האחר". **ספרות ילדים ונוער**, 124, 18-21.

חובב, לאה, (תשנ"ה). "הילד השונה והחריג ביצירות לילדים". **דרך אפרתה**, ה', תשנ"ה, 73-97.

ישראלי, ליאורה (2003). "הברווזון המכוער והארנב השובב". **פנים**, 26, 116-122.

משיח, סלינה (2010). "אלגוריה ואיור: אסתטיקה פוליטיקה בספרות הילדים". **ספרות ילדים ונוער**, 131, 43-62.
ביקור בית עם הסופרת יעל נאמן-ברק:

<http://readbooks.co.il/dont-you-dare-say-that-word>

קניג-גורפינקל, אורה (2004). **מגדר האח הבריא, סגנון התמודדות שיתופית של ההורים, הערכה עצמית וקבלה של אחאים בריאים את אחיהם בעלי פיגור שכלי**, קרן של"ם ואוניברסיטת בר-אילן, עבודת גמר המוגשת למחלקה לפסיכולוגיה של אוניברסיטת בר-אילן.

<http://www.kshalem.org.il/upload/File/articles/526.pdf>